

BOEKBESPREKINGEN

KALLIMACHOS, 'Geen zang vol luid gedreun'. Een keuze uit de poëzie van Kallimachos van Kyrene. Inleiding, vertaling en commentaar: Annette Harder. Groningen, Styx Publications, 2000. [Obolos, X] xxiv-109 blz.¹

ISBN 90 5693 034 6

fl. 35,00

Verwacht geen zang vol luid gedreun als mijn product: | de donder zend ik niet, want dat doet Zeus! | Toen ik voor 't eerst een schrijffplank op mijn knieën nam, | toen sprak tot mij Apollo Lykios: | .....] zanger, [mest] het ófferdier zo vet je kunt, | maar laat, mijn vriend, de Muze elegant. | [Ook] zeg ik u te gaan daar waar het zwaar verkeer | niet rijdt, [uw wagen] niet in iemands spoor | te voeren en niet langs een brede weg, maar langs | [een onbetreden] pad, al is 't ook smal.' | [Ik luisterde,] en zing nu met wie 't licht geluid | [van krekels] mint, maar balkende ezels niet. | Laat [anderen] maar balken als 't langorig beest; | maak mij gevleugeld en subtiel poëet.

In dit fragment, uit de proloog van zijn *Aitia*, typeert Kallimachos zichzelf als een subtiel dichter. Het is een perfecte omschrijving van de Alexandrijnse hellenistische poëzie, waarvan hij de vaandeldrager is. Dat vaandel is in de loop der tijden overigens tot flarden verscheurd: zijn werk is, net als de hele literaire productie van zijn tijd, fragmentarisch overgeleverd. Dat is niet alleen jammer voor graeci, maar ook voor latinisten, want Kallimachos & Co hebben een enorme invloed uitgeoefend op Latijnse dichters als Catullus, Ovidius en Propertius.

Kallimachos leefde in de derde eeuw v.C. en werkte aan het hof van de Ptolemaeën in Alexandrië. Sommige van zijn werken lijken het cultuurbeleid van de dynastie te ondersteunen, en zijn dan ook een vorm van hofpoëzie. Hij was niet alleen een dichter maar ook een groot geleerde, en een van de *founding fathers* van de klassieke filologie. Die combinatie van eruditie en dichtkunst is een van de belangrijkste kenmerken van zijn oeuvre. Anders dan in vroegere perioden, toen poëzie in een brede maatschappelijke context functioneerde (denk aan koorlyriek en tragedie), lijkt de hellenistische dichter gecomponeerd te hebben met het oog op zijn *peers*. Subtiel, innovatief (het onbetreden pad), experimenteel, allusief, intertekstueel. *L'art pour l'art*. En vaak poëticaal (de eigen dichtkunst wordt gethematiseerd), bij voorkeur op een polemische, bijna pamflettistische toon. Speels en spiritueel. Een intellectueel feest voor de goede verstaanders. Maar het is moeilijk om tot die goede verstaanders te behoren. Zonder helpende hand dreig je soms naar een cryptogram te staren.

Die moeilijkheidsgraad verklaart wellicht waarom er van deze reus tot nu toe nauwelijks wat in het Nederlands voorhanden was. De royale tweetalige bloemlezing van Annette Harder brengt daarin verandering. Als specialiste van de hellenistische poëzie slaagt ze erin het genie van Kallimachos vatbaar(der), toegankelijk(er) te maken. In de voortreffelijke inleiding illustreert ze de typische kenmerken van de Alexandrijnse poëtica uitgebreid met voorbeelden uit de vertaalde teksten. Het is een aanbevolen voorbereiding op de lectuur zelf. De interpretatie, of soms het primaire begrip, van de teksten wordt ook nog eens geholpen door het sobere commentaar achterin, dat per gedicht een korte inleiding geeft, gevolgd door essentiële verklaring van de talrijke eigennamen (mythologische figuren, geografische indicaties en historische gegevens, door Kallimachos vaak met allusies of omschrijvingen aangeduid).

De bloemlezing opent met vier van de zes overgeleverde hymnen. Het zijn geen religieuze gebruiksteksten, maar literaire kunststukjes waarin de auteur speelt met de conventies

¹ De publicaties van Styx worden verdeeld door uitgeverij Van Gorcum, Postbus 32, NL-9400 AA Assen, en zijn verkrijgbaar via de boekhandel.

van het genre. Ter illustratie een fragment uit de aanhef van de prachtige hymne voor de jachtgodin Artemis, die hier op Zeus' schoot zit: *Eerst zing ik hoe zij op haar vaders knieën zat | als heel klein meisje nog en tot hem sprak als volgt: | 'Geef, pappa, dat ik eeuwig maagd zal zijn; geef mij | veel namen, opdat Phoibos mij niet overtreft. | En pijl en boog – nee, laat maar, vader, grote boog | en pijlkoker vraag ik u niet: 't Kyklopendvolk | maakt straks voor mij mijn pijlen en gekromde boog. | Geef mij de rol van maangodin, een knielang hemd | met bonte rand, een praktisch kledingstuk op jacht...* Een traditioneel hymnisch motief, de opsomming van functies en attributen van de godheid, wordt hier met een typisch hellenistisch knipooig 'gefamiliariseerd'. Na de hymnen volgen 23 epigrammen. Het zijn wellicht de meest toegankelijke gedichten van Kallimachos' oeuvre. Het tweede uit de reeks toont op een speelse manier dat de dichter niet alleen op poëtisch vlak exclusiviteit opeist: *Ik haat het cyclische gedicht, een grote weg | die velen transporteert bevalt mij niet; | ik haat mobiele minnaars en niet drink ik uit | de bron: ik walg van algemeen bezit. | Lysanias, jij bent een schoonheid, zeg – maar vóór | ik 't zeg, zegt reeds een echo: 'Hij is weg!'*. Echt exclusief moet het lange werk *Aitia* ('Oorzaken') geweest zijn, dat allerlei vooral religieuze gebruiken (pseudo-)historisch verklaarde. Literairhistorisch is het een groot verlies dat dit werk niet is bewaard, maar de modale poëzieliefhebber hoeft wellicht niet te treuren: Harder afficheert het als "alleen geschikt voor geleerde lezers". Zij selecteerde de langere fragmenten uit de proloog (zie hoger) en uit het verhaal van Akontios en Kydippe. De bloemlezing wordt afgerond met een nogal lacuneus fragment uit de vierde iambe, waarin laurier en olijf ruzie maken.

Over haar vertaling zegt Harder zelf dat ze ernaar streefde "een zo precies mogelijke weergave van het Grieks" te brengen in "leesbaar en goedlopend Nederlands", waarbij bovendien gekozen werd voor een versmaat van zes iamben (p. xxii – de maat wordt niet helemaal correct een alexandrijn genoemd: die heeft een vaste middencesuur waaraan Harder zich terecht niet houdt; overigens wordt op dezelfde pagina door een verstrooidheid ook van de iambische trimeter een onjuiste omschrijving gegeven). De combinatie van die drie eisen (trouw aan de brontekst, respect voor de doeltaal, vormvastheid) resulteert dikwijls in mooie passages, waarvan bovenstaande citaten getuigen. Hier en daar nochtans lijkt de metrische vorm een te strak keurslijf, met als gevolg syntactische kunstgrepen (p. 5: *Apidaniërs | hebben tot 'Rhea's oeroud kraambed' het gedoopt. en ... aan de oudste van de nimfen die hem zoogden toen*; p. 51: *'k Tel vier Chariten, want juist er werd bij die drie | één bijgeplaatst – maar dit laatste is wellicht een tikfout voor er werd juist*) of een overdaad aan zogenaamde dichterlijke vrijheden (p. 7: *daad'lijk; and'ren*; 27: *het huis. 'n Begravenis*; 31: *Dikation; 'n altaar; Rhamnouisich' Helena*; 33: *herdersfluit 'n subtiële*; 4 keer 't in evenveel regels; *huwlijksplan...*). Een vrijere omgang met heffingen en aantal lettergrepen had een nog beter lopend Nederlands kunnen opleveren – maar dit is ten dele een kwestie van smaak, natuurlijk.

Al bij al is deze publicatie een evenement in klassiek vertaalland. Voor classici die Kallimachos vooral van zijn *Pinakes* (de verloren catalogus van de Bibliotheek van Alexandrië) kennen en afgeschrikt zijn door zijn reputatie van hermetisch dichter-geleerde, is dit een buitenkans om onder leiding van een deskundige gids kennis te maken met een fascinerend auteur – en voor géén geld heb je er ook de beste Griekse tekst bij. Maar ook niet-Griekskundige liefhebbers van uitdagende poëzie hebben hier een kluit aan. De illustraties die het werk verfraaien (vooral foto's van het Amsterdamse Allard Pierson Museum) maken het mooi vormgegeven boek nog waardevoller.

DIOGENES VAN OINOANDA, *Levenslessen in steen. Inleiding en vertaling: Simone Mooij-Valk. Groningen, Styx Publications, 2000. [Grieks proza, XV] xxviii-50 blz.*

ISBN 90 5693 037 0 *fl. 31,80*

Diogenes van Oenoanda (2e e. n.C.) schreef in het Grieks, maar is waarschijnlijk beter bekend bij latinisten dan bij graecisten, omdat al wie de beroemde "beschavingsgeschiedenis" uit de vijfde zang van Lucretius' *De rerum natura* bestudeert, geconfronteerd wordt met een aantal opvallende parallellen tussen beide auteurs. Diogenes was een overtuigd epicurist die, toen hij zijn einde voelde naderen, zijn stad (waarvan de ruïnes in de buurt liggen van het moderne Incealiler in Turkije), zoals zovele rijke lieden voor hem, een legaat wou schenken. Allicht tot grote teleurstelling van de Oenoandezen nam het legaat niet de vorm aan van een nieuw badhuis of spelen, maar wel van een immense inscriptie in een zuilengang, waarin de filosofie van Epicurus werd uiteengezet: immers, Diogenes had dankzij die doctrine een gelukkig leven geleid en dus moesten en zouden zijn medeburgers en toevallige passanten om hun eigen bestwil in die leer worden ingewijd. Van die inscriptie zijn belangrijke brokstukken teruggevonden, die door M.F. Smith zijn uitgegeven. Het is de tekst van die uitgave die Simone Mooij-Valk zeer mooi heeft vertaald. De fragmentaire staat van de tekst vergt uiteraard commentaar, en die wordt deskundig gegeven. De *Inleiding* schetst de geschiedenis van de ontdekking van de inscriptie en haar waarschijnlijk uitzicht en belicht de figuren van Diogenes en Epicurus. Deze "levenslessen in steen" zijn natuurlijk op de eerste plaats een curiosum, maar toch kan men er plezier aan beleven omdat Diogenes vaak een persoonlijke toon aanslaat. Ik zou zeggen: een origineel idee voor een geschenk.

Daniël Knecht

GREGORIOS van NAZIANZE, *Ernstig spel. Een keuze uit zijn poëzie. Inleiding, keuze, vertaling en commentaar: Kristoffel Demoen. Groningen, Styx Publications, 2000. [Obolos, XII]. xiv + 126 blz.*

ISBN 90 5693 040 0 *fl. 35,-*

Gregorius van Nazianze, die leefde van omstreeks 326 tot 390, vormt met zijn vriend Basilius de Grote en diens jongere broer Gregorius van Nyssa het beroemde driemanschap van de 'Cappadocische Vaders'. Als schrijvers en denkers waren zij sterk op de klassiek Griekse letterkunde en wijsbegeerte, vooral die van Plato, gericht; in de theologie hadden zij een grote belangstelling voor het werk van Origenes († 254), waaruit de twee eerstgenoemden een keuze samenstelden onder de naam *Philocalia*. Het eigen literaire werk van Gregorius van Nazianze valt in drie groepen uiteen: 44 redevoeringen, waaronder vooral de vijf zogenaamde theologische redevoeringen, 245 brieven en een omvangrijk hoeveelheid gedichten, in totaal zo'n 17.000 versregels. Stilistisch is zijn werk zeer verzorgd. In theologisch opzicht is hij niet de belangrijkste van de drie Cappadociërs, hoewel zijn redevoeringen over de Drie-eenheid zo zeer gewaardeerd werden dat hij onder de eretitel 'de Theoloog' bekend is geble-

ven, een eer die hij deelde met niemand minder dan Johannes de evangelist. Gregorius bracht het tot bisschop van Constantinopel, maar hij was geen leidersfiguur. Het liefst leidde hij een teruggetrokken leven en inderdaad bracht hij de laatste zeven jaar van zijn leven door op zijn landgoed Arianus in Cappadocië, waar hij zich ongestoord aan zijn literaire werk kon wijden; zijn brieven en gedichten stammen bijna allemaal uit deze periode.

Zijn gedichten zijn zeer gevarieerd, zowel naar vorm als naar inhoud. Om althans een zekere indeling te maken, hebben de vroegere uitgevers twee grote groepen onderscheiden: de 'theologische' en de 'historische' gedichten. Aan de theologische is in literair opzicht niet veel te beleven, maar de historische, die over allerlei onderwerpen gaan die hemzelf en anderen betreffen, zijn minstens curieus en soms zelfs aangrijpend. Sommige spelen met de vorm; zo heeft Gregorius het niet kunnen laten een aantal abecedarische gedichten te produceren. Ook heeft hij zich toegelegd op het epigram, en deze gedichten zijn zo in de smaak gevallen van de Byzantijnse samensteller van de *Anthologia Graeca* (ook bekend als *Anthologia Palatina*), dat hij er een heel boek van zijn bloemlezing voor heeft ingeruimd. Gregorius voegt zich als vanzelfsprekend in de eeuwenlange poëtische traditie; zijn verzen zijn bijna allemaal nog kwantiterend, en de epische kunsttaal hanteert hij met vanzelfsprekendheid. Maar de dichter is niet alleen virtuoos, bij tijd en wijle laat hij ook zien wie hij zelf is: een gevoelig man, die lijdt onder onrecht van anderen en onder zijn eigen twijfels. Een treffend voorbeeld is zijn gedicht 'Over de menselijke natuur' (1,2,14), waarin hij zijn donkere vragen over de zin en het doel van zijn leven verwoordt. Aan het eind lijkt het licht door te breken; hij herroept zijn twijfels in een gebed en gaat opgelucht naar huis. Opgelucht? Ja, maar ook nee: een snijdend $\mu\alpha\rho\nu\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\tau\omicron \nu\omicron\upsilon$ sluit zijn gedicht af.

Gregorius' poëzie is meestal onderbelicht gebleven. De theologen wantrouwen de minachtten de dichterlijke vorm, de filologen lieten zich niet in met de 'Byzantijnse verstarung'. Het is dus een daad van eenvoudige rechtvaardigheid die Kristoffel Demoen in het hier te bespreken boek stelt als hij ons een keuze uit het dichtwerk van Gregorius voorlegt. De titel *Ernstig spel* ontleent hij aan epigram 25, waar Gregorius zijn werk als $\pi\alpha\acute{\iota}\gamma\nu\alpha \sigma\epsilon\mu\nu\acute{\alpha}$ typeert. Volgens de opzet van de serie Obolos gaat een inleiding vooraf en wordt ieder gedicht in de grondtekst en in een geannoteerde vertaling geboden. Het ging erom, een representatieve keuze te maken. We vinden daarom, na het 'poëtical' gedicht 'Waarom ik verzen schrijf', voorbeelden van de verschillende genres waarin Gregorius zich heeft bewogen: leerdicht, autobiografie, hymne, elegie, epigram en briefgedicht. De meeste gedichten zijn volledig opgenomen. De bloemlezer heeft de moed gehad ook een lang gedicht, de versbrief van 352 hexameters, vrijwel helemaal af te drukken; de lezer kan hier zelf vaststellen dat, om de woorden van Demoen te gebruiken, 'het die langere composities vaak aan de nodige spankracht ontbreekt om een volledige Nederlandse vertaling te rechtvaardigen'.

Ieder gedicht wordt bondig ingeleid, in het Grieks afgedrukt (met om de tien regels het versnummer; om de vijf had ik handiger gevonden) en op de tegenoverliggende bladzijde in metrische vorm vertaald. Daarmee heeft de bezorger het zich niet gemakkelijk gemaakt; het is duidelijk dat de eisen van de brontekst en die van de doeltaal de vertaler bij gedichten, en zeker gedichten met een strakke vorm, nog grotere hoofdbrekens bezorgen dan bij prozawerken. Maar ik kan niet anders zeggen dan dat Demoen met een dikke voldoende voor het examen geslaagd is. Hij heeft zich zelfs niet beperkt tot het weergeven in *een* versmaat, maar bijna steeds de overeenkomstige of een zo goed als overeenkomstige versmaat gebruikt. Verbluffend is dat het abecedarische gedicht 1,2,30 en het acrostichon 2,1,14 met een Nederlands abecedarium resp. acrostichon weergegeven is. Ook van de nuances van de Griekse grondteksten heeft Demoen niet veel opgeofferd. Leidt dat soms tot 'rederijkerij', dan mag men be-

denken dat deze eigenschap ook het origineel vaak genoeg aankleeft. Bovendien, als een bloemlezing tekst en vertaling biedt, heeft de vertaling in elk geval ook een dienende functie, namelijk een leeshulp te zijn bij het ontcijferen van het origineel. Welnu, de vertaling blijft dicht genoeg bij het Grieks om deze functie trouw te vervullen; een proza-vertaling had hieraan weinig kunnen verbeteren.

De algemene Inleiding biedt een kort overzicht van Gregorius' leven en werk en beschrijft de vertaalopties bij de weergave in het Nederlands. Maar zij is vooral interessant door de bespreking van de esthetische appreciatie van Gregorius' dichtwerk. Demoen wijst er terecht op dat als men de criteria aanlegt die wij van de Romantiek overgehouden hebben (spontaneïteit, expressiviteit e.d.), wij de dichter onrecht doen, wiens uitdrukkelijke bedoeling het was 'klassieke verzen te schrijven als christelijke tegenhanger van de heidense poëzie met al haar gepolijste vormschoonheid'. Evenals de Inleiding zijn ook de aantekeningen solide en verraden de langdurige omgang van de auteur met zijn onderwerp.

We zijn, bij alle vertalersbedrijvigheid die in de Nederlanden is waar te nemen, nog ver van een Nederlandstalige *Loeb Classical Library*. Mocht het eens zo ver komen, dan kan het dichtwerk van Gregorius van Nazianze gerust aan Kristoffel Demoen worden toevertrouwd. Hij zal misschien voor de eer bedanken. Maar de verdienste Gregorius' verzen voor een Nederlandstalig publiek toegankelijk te maken kan hem niet meer worden ontnomen.

Ton Hilhorst
Rijksuniversiteit Groningen

IGNATIUS DIACONUS, *Fabelkwatrijnen. Byzantijnse tetrasticha. Inleiding, tekst, vertaling en commentaar: Gert-Jan van Dijk. Groningen, Styx Publications, 2000. [Obolos, XI] xxviii-58 blz.*

ISBN 90 5693 038 9

fl. 31,80

De kip met de gouden eieren slachten. Met andermans veren pronken. De druiven zijn te zuur. Zich het leeuwendeel toe-eigenen. De antieke fabeltraditie heeft de westerse talen een schat aan uitdrukkingen opgeleverd, waarvan we vaak niet eens meer beseffen dat ze op fabels teruggaan. Alleen al die verrassende herkenningen maken de lectuur van de fabelkwatrijnen van Ignatios Diakonos de moeite waard. Wie al van de diaken had gehoord mag nu rechtstaan: tussen de 'echte' antieken Aisopos, Phaedrus en – in mindere mate – Babrios enerzijds en een Jean de la Fontaine anderzijds is deze Byzantijn een nobele onbekende gebleven. Letterlijk, want we weten niet eens met zekerheid wie hij was en of de onder zijn naam overgeleverde fabelgedichtjes wel allemaal van hem zijn. Waarschijnlijk in de negende eeuw, een periode van terugkeer naar de klassieken, comprimeerden hij en zijn collega's een negentigtal verhaaltjes tot gedichtjes van vier jambische verzen. Millimeterwerk dus, waarbij soms een beroep wordt gedaan op het collectieve geheugen waarin ook nu nog de krekel en de mier dialogeren:

*Toen het vroer vroeg een mier ijszig aan een krekel:
'Wat heb jij toen het zomer was uitgevreten?'
'Toen zong ik uit volle borst,' zei die op zijn beurt.
'Nou, dans dan 's winters; mier nu niet bij mij om voer!'*

De collectie is nu uit de vergetelheid gehaald door Gert-Jan van Dijk, die zich ontpopt als een fabuleus vertaler en een beslagen wetenschapper – maar dat laatste wisten we al van diverse publicaties.

Dat laatste blijkt meteen uit de inleiding (p. ix-xxviii): daarin heeft hij het over het fabelgenre en de traditie van het kwatrijn, over Ignatius' grote (en superieure) voorbeeld Babrius, over de onzekere identiteit van Ignatios (een beetje fabulerend wordt 'de Ignatiaanse kwestie' herhaaldelijk vergeleken met de Homerische kwestie), over de problematische toewijzing van de verschillende gedichten aan hem en/of andere fabeldichters (de collectie werd door de Duitse uitgever C.F. Müller ingedeeld in twee series; de eerste zou grotendeels van Ignatios zelf zijn), en tenslotte over de Griekse tekst, vertaling en commentaar. Hier en daar is de inleiding misschien wat technisch-filologisch (met name over de authenticiteitskwestie en de metriek): dat zal wel een neveneffect zijn van de lange academische studie die de auteur aan de fabel heeft gewijd (zie ook de bibliografie, die echt op de maat van vakgenoten is gesneden). Overigens wordt de wetenschappelijke inhoud op een bevattelijke en bijwijlen humoristische manier gepresenteerd.

Aangezien de inleiding de filologische toer opgaat, weze het mij hier vergund even in collegiale discussie te treden over twee punten. Het eerste gaat over de christelijke achtergrond die tweemaal zou doorschemeren in de fabels. Op p. xii lezen we: "in de vastentijd sterft een muis de hongerdood (1.8). [...] de auteur [lijkt] zijn monotheïsme eenmaal te verraden, wanneer hij spreekt van de ene god die de kameel straft voor zijn ontevredenheid (1.13)". Geen van beide passages overtuigt mij. In 1.8 is sprake van een ἀστυία waarbij een muis omkomt. Nu kán dit woord inderdaad 'vasten' betekenen (zo vertaalt van Dijk het), hoewel de gebruikelijke (en 'technische') term νηστεία is; maar ἀστυία betekent ook gewoon 'voedseltekort', en die betekenis past veel beter in de context (ook in de vasten hebben mensen voedsel genoeg in huis voor een muis). In 1.13 lezen we Κυρτή θεὸν κάμηλος ἐζήτει κέρασ, wat wordt vertaald als "Een kemel had een bult maar wou een hoorn van God". Mij lijkt het dat het gebruik van θεὸν zonder bepaald lidwoord (τὸν) níét hoeft vertaald te worden met een hoofdletter, en zeker niet verwijst naar "de ene god" (cursivering van Dijk) – misschien integendeel.

Het tweede punt is technischer en betreft het metrum. Op p. xiii schrijft van Dijk: "Het bijzondere van de *Tetrasticha* is dat zij gedicht zijn volgens de *antieke* prosodie, terwijl zij dateren uit de *byzantijnse* tijd.". Dit is op zich níét zo bijzonder: vele byzantijnse auteurs handhaven de antieke prosodie, al is die ondertussen compleet artificieel want in uitspraak of declamatie niet meer waarneembaar (alsof Fransen zouden gaan rijmen op basis van de schrijfwijze en niet de uitspraak van woorden). Op p. xvi wordt over de tweede reeks kwatrijnen gezegd dat ze in dodecasyllaben gesteld zijn, in tegenstelling tot de eerste reeks, die in jambische trimeters zou staan: "De jambische trimeter dateert uit de oudheid (al beheerst Ignatios dit metrum nog tot in de perfectie), de dodecasyllabe hoort thuis in de byzantijnse tijd". Zo worden de talrijke "niet-jambische voeten" (of: prosodische fouten) in de tweede serie verklaard. Maar de dodecasyllabe wordt níét per se gekenmerkt door een loslaten van de prosodie. Typisch voor de dodecasyllabe (in tegenstelling tot de antieke trimeter) zijn het vaste aantal lettergrepen (12, zoals de naam zegt), vaste cesuren (na 5 of 7) én het quasi-verplichte paroxytone verseinde (accent op de voorlaatste lettergreep). De eerste kenmerken vinden we terug in alle kwatrijnen van beide series; aan de derde vereiste voldoet de eerste reeks (met 10 uitzonderingen op 228 verzen) zelfs iets beter dan de tweede (7 op 128). Beide reeksen staan dus in dodecasyllaben; alleen wordt in de eerste de onhoorbare prosodie perfect gerespecteerd, in de tweede wat minder. (Hier dient vermeld dat de twee reeksen geen organische band hebben, maar *precies omwille van de prosodisch-metrische verschillen* door Müller zijn afgescheiden.)

Deze metrische muggenzifterij is meer dan een kwestie van terminologie, aangezien de metrische analyse consequenties heeft voor de vertaaloptie: de vertaler wil "het wezenlijke verschil" tussen de twee reeksen weergeven "eenvoudigweg door het metrum na te volgen".

Dat doet hij door bij de tweede serie in het Nederlands "evenveel niet-jambische voeten" te schrijven als in het Grieks: zo moeten die verzen "stokken, horten en stoten" (xvi). Dat doen ze ook (het kwatrijn van de krekkel en de mier is er een voorbeeld van), maar in het Grieks was dat natuurlijk *niet* zo: voor de byzantijnse dichters en hun tijdgenoten *klonken* die verzen identiek. (*Gand* en *gens* rijmen evengoed als *beau* en *cadeau*.) De gekozen formeel-homologe optie ("gewoonweg het metrum navolgen" – wat op zich al niet evident is voor het fabelgenre, dat bij ons toch eerder rijm vraagt) struikelt hier m.i. over het verschil tussen Griekse jamben (prosodisch en nog enkel met het geletterde oog waarneembaar) en Nederlandse jamben (hoorbaar geaccentueerd). Inhoudelijk en stilistisch 'verbetert' de vertaler de brontekst op tal van punten (zie verder): waarom moesten de formele (prosodische) manco's dan *wél* extra doorklinken in de vertaling? Kon de zesvoetige jambe niet gewoon overal de dodecasyllabe vervangen?

Zoals gebruikelijk in de Obolos-reeks, krijgen we ook hier het Grieks naast de Nederlandse vertaling. Gezien de moeilijke toegankelijkheid van de originele teksten, is dat hier extra welkom. Bovendien laat dat de Griekskundige lezer toe zelf vast te stellen dat de Nederlandse versie het origineel overtreft in vlotheid, duidelijkheid en geestigheid. De vertalingen zijn inderdaad vaak briljant. De jamben lopen gezwind, en het stijlregister is dat van het *light verse*. De verschuivingen die de vertaler doorvoert tegenover de brontekst zijn vooral toevoegingen van tweeërlei aard: expliciteringen ten behoeve van de moderne lezer die, anders dan het Ignatiaanse publiek, de oorspronkelijke versies van de samengeperste (en daarvoor soms quasi onbegrijpelijke) fabels niet kent; en woordspelingen en stijlfiguren allerlei, die het verlies van de enkele onvertaalbare spitsvondigheden van het Grieks ruimschoots compenseren. De vertaling wordt een echte dierentuin, veel meer dan in het origineel. Een lam zet een wolf voor aap (1.31), kikkers kiezen het hazenpad (1.44), leeuw en beer balen als een stier (2.13), de kikkers zijn op pad (2.20), de mier miert om voer (2.25, zie hoger). Nog een volledig snoepje (1.21; ik onderstreep in het Grieks de fonologische woordspeling die verloren gaat/moet gaan, in het Nederlands de zoölogische extraatjes):

Ὁδοῦσιν ἦλον εἶλεν ἐξ ὄνου λύκος,
αἰτῶν δὲ μισθὸν πλήττεται λάξ τὴν γένυον.
λύκος δὲ φησὶν πῶς μάγειρος ὦν πάλαι
ἰατρικῆς μετήλθον ἔργ' ἀνάξιως;
Ὁ μὴ ἥσκηταί τις, μὴ μετιέναι.

Een ezel had een doorn; die trok een wolf eruit.

Hij vroeg zijn loon, maar kreeg een trap: een kaakfractuur.

*De wolf sprak: 'Rund! Ik ben een slager van beroep,
maar wilde praktizeren als een dierenarts!'*

Schoenmaker, blijf bij je leest.

De epimythia (de toegevoegde prozaregeltjes die de 'moraal van het verhaal' expliciteren: schoenmaker...) worden meestal spits en waar mogelijk met een Nederlands spreekwoord vertaald (soms ook waar onmogelijk: bij 1.7 leidt dat tot het ietwat misleidende "Men werpe niet de eerste steen" voor Ἰδικίας μὴ κατάρχεσθαι, eigenlijk "Bega niet als eerste onrecht"). Ook hier komt de vertaler vaak geestig uit de hoek: 1.18 leert ons "Baat het niet, het schaadt vaak wel".

Het commentaar (p. 51-58) bij de individuele fabels is terecht beknopt gehouden. Wat mij betreft zelfs niet beknopt genoeg: hier en daar krijgen we 'achtergrondinformatie' die

komt uit andere versies van de betreffende fabel, maar die eigenlijk overbodig is, of expliciteringen die zo evident zijn dat ze de lezer onderschatten (bij 1.57: "zout lost op in water"). Misschien had de commentator meer rekening kunnen houden met wat hij zelf bij 2.2 schrijft: "immers, een goed verstaander...". Maar nu speel ik mierenneuker.

Voor wie het niet goed verstaan heeft: dit is een plezierig boekje.

Kristoffel Demoen

Dido SOTIRIOU, *Requiem voor Klein-Azië*. Vertaling en nawoord Andriëtte M. Stathi-Schoorel. Amsterdam, Het Griekse Eiland, 2000. 299 blz.

ISBN 90 72 811 08 9   fl 35,00

Met 'Requiem voor Klein-Azië' is weer een cruciaal boek uit de hedendaagse Griekse letterkunde in het Nederlands voorhanden. Dit boek, vertaald en van een nawoord voorzien door Andriëtte Stathi-Schoorel, werd bij zijn verschijning, in 1962, verwelkomd als de 'Oorlog en vrede' van de Griekse literatuur, en zou voor iedereen die zich met de relaties tussen de Balkanvolkeren bezighoudt (bv. diplomaten), zowel omwille van de verhaalde gebeurtenissen, als van de impact die het op de Griekse publieke opinie gehad heeft, verplichte lectuur moeten zijn. 'Ματωμένα χώματα' (eig. "Bebloede aarde") van Dido Sotiriou hoort qua genre bij de reeks documentaire verhalen die in de negentiende eeuw een van de vertrekpunten van het Nieuwgriekse proza hebben gevormd. Het knoopt aan bij 'Τὸ νοῦμερο 313228, τὸ βιβλίο τῆς σκλαβιάς', waarmee de 'Eoliër' Ilias Venezis in 1931 zijn onmenselijke ervaringen in Turkse krijgsgevangenschap na de Griekse nederlaag van 1922, en de daaropvolgende ontworteling van het Kleinaziatische Griekendom, van zich af schreef.

Dido Sotiriou is in 1909 in Aydin, in Klein-Azië geboren. In deze stad in de streek van Smyrna woonden zo'n 10000 Grieken en zo'n 20000 Turken, naast ongeveer 2000 Joden en zo'n duizend Armeniërs. Haar vader bezat een zeepfabriek, en behoorde tot de klasse van welgestelde Griekse industriëlen van Klein-Azië. Dido maakte als klein meisje de laatste jaren mee waarin het de Grieken nog voor de wind ging, en ze in uitstekende verstandhouding met de Turken leefden. Tussen christenen en Turken bestond er de facto een duidelijke terreinverdeling (cf. infra), die maakte dat er onderling geen concurrentie bestond. De Turken waren eenvoudige landlieden, die niets méér van het leven verlangden dan de vervulling van de behoeftes, in een hartelijke atmosfeer. Bij het einde van de eerste wereldoorlog begonnen haar vaders zaken te slabakken, en moest hij zijn fabriek laten varen. De familie vestigde zich in Smyrna zelf, maar vader vond ook daar geen middel om opnieuw van de grond te komen, waardoor het met het familiebezit vlug achteruit ging. De vrolijke dochter Dido werd, om de financiële lasten te verlichten, 'uitbesteed' aan haar oom (ook een industrieel) en tante, een kinderloos echtpaar dat op financieel gebied nog altijd in opperbeste doen was, en ook vooruitziend genoeg om zijn spaargeld op tijd naar het buitenland over te brengen. Dido nam met haar tante de boot naar de Piraeus op het ogenblik dat het duidelijk was dat er niets meer voor het Griekse Klein-Azië te doen was. Ze kwam daar aan op 9 september 1922, de dag dat het Turkse leger Smyrna binnentrok. De vooruitziendheid van haar oom maakte het haar pleegouders mogelijk, binnen de kortste keren een nieuwe fabriek te bouwen in Athene, en zo al

snel weer de vroegere welstand te herstellen. Zo werd Dido opgevoed als een meisje van de rijke bourgeoisie, dat reizen ondernam naar Wenen, Hongarije, en Venetië, en droomde van studies in Parijs. Haar echte ouders waren totaal berooid als vluchtelingen in Athene aangekomen, blij tenminste het vege lijf gered te hebben, maar haar vader werd alcoholicus, en stierf als dokwerker. De aan den lijve ondervonden tegenstelling tussen haar eigen geprivilegieerde leven en de proletarisering van haar familie is zeker niet vreemd aan de keuze van het verwende burgermeisje voor het communisme, tot groot ongenoegen van haar pleegouders. De enthousiaste verslagen van haar broer, die marconist was op een schip dat regelmatig naar Odessa voer, over de toestand in de Sovjet-Unie, waar men opkwam voor het proletariaat, konden haar alleen maar verder overtuigen. In de jaren '30 werd Dido Sotiriou een belangrijke figuur binnen de KKE (de communistische partij van Griekenland), maar ook binnen de Griekse intelligentsia; ze maakte van haar huis een salon, waar ze auteurs, intellectuelen, professoren, wetenschappers, maar ook de leiders van de KKE ontving. Ze was journaliste bij communistische en andere linkse kranten, en erg actief binnen de beweging voor vrouwenemancipatie, waarvoor ze Griekenland vertegenwoordigde op internationale congressen. Van bij de opkomst van het nazisme was ze ook een van de boegbeelden van de antifascistische beweging. In 1947, bij het begin van de laatste fase van de burgeroorlog, werd ze uit de partij gezet, een beslissing die haar geheel onrechtvaardig leek, maar die haar op geen enkel moment deed twifelen aan de juistheid van de standpunten van de partij. Haar veel jongere zusje, Elli, was nog altijd betrokken bij de clandestiene werking van de partij tijdens de burgeroorlog, en werd de vrouw van Nikos Belogiannis, de beroemde 'man met de anjer' van het schilderij van Picasso, die uiteindelijk na een internationaal ophefmakend proces in 1952 terechtgesteld werd. Dido bleef de linkse zaak genegen, maar ontsnapte aan effectieve vervolging. In 1959 publiceerde ze haar eerste roman, *Οι νεκροί περιμένουν* ("De doden wachten"), een geromanceerde versie van haar autobiografie. In 1962 volgde dan *Ματωμένα χώματα*, en in 1976 *Έντολή* ("Opdracht"), waarin ze de gebeurtenissen van 1944 tot 1952 in Griekenland op een geromanceerde manier beschreef. De kern van het verhaal wordt gevormd door arrestatie, proces en terechtstelling van Nikos Belogiannis. Dido Sotiriou is dus duidelijk een 'geëngageerd' auteur, die de dingen vanuit een evident perspectief bekijkt. Van zodra men dat weet, is dat ook geen bezwaar, temeer omdat een marxistische visie vaak een gezond tegengif is voor de door nationalisme of zelfs chauvinisme vertekende Griekse geschiedenis. Zeker wat Klein-Azië betreft is een objectieve blik welgekomen. Omwille van het fundamentele, en ook voor onze wereld nog altijd erg actuele karakter van de in dit boek verhaalde gebeurtenissen, ga ik even dieper in op de feiten die tot de tragedie van 1922 geleid hebben. Omdat ik daarbij een wat andere invalshoek gebruik dan de vertaalster, weze me een gedeeltelijke overlapping met haar overigens erg interessante nawoord vergeven.

Klein-Azië (Μικρά Ἀσία of Μικρασία) is de Griekse naam voor Anatolië, het gebied dat nu 'Aziatisch deel van Turkije' heet. De naam Turkije heeft natuurlijk voor de periode vóór 1923, waarover het hier gaat, geen enkele zin: het Ottomaanse rijk, waarvan de Turken het staatsdragende, maar geenszins enige volk waren, strekte zich uit tot het zuiden van het Arabische schiereiland, en omvatte ook Syrië, Jordanië, het toen haast zuiver Arabische Palestina, Irak (waarvan de Engelsen in 1899 als 'beschermers' Koeweit hadden weten los te weken!) en, tot 1912, in Europa ook nog geheel Makedonië, Albanië, Epirus en Thrakië. Dit Ottomaanse rijk was ooit nog veel groter geweest. In 1683 stonden de Turkse troepen voor de poorten van Wenen, waar ze uiteindelijk door een coalitie van christelijke vorsten achteruitgedreven werden. Met het einde van de militaire expansie begon ook meteen het verval van

het rijk, aangezien het staatsdragende volk zich alleen inliet met oorlogvoering en landbouw, en geen interesse had voor het beheer van welstand en handel in een vreedzame staat. Dit leidde de facto tot een systeem van segregatie, waarbij iemands bezigheid in het leven bepaald werd door zijn afkomst, en die werd in het Ottomaanse rijk restloos bepaald door zijn godsdienst. Het ging hier om een systeem van apartheid, omdat er nauwelijks assimilatie was van de onderworpen, christelijke bevolking (de 'raya's'): de overheersende Turken voelden zich wel bij deze taakverdeling, en de onderworpen christenen beschouwden hun eigen cultuur als veel te superieur aan die van de moslims om tot hun godsdienst over te gaan. Deze situatie kon voor eeuwig gefixeerd lijken, maar vanaf de achttiende eeuw werd de wereld veel complexer, en nam het belang van lieden die bedreven waren in handel en beheer, sterk toe. Zo kwam geleidelijk een situatie tot stand van impliciet 'medebeheer', waarbij een Griekse 'noblesse de robe' (de zgn. 'fanarioten') de burgerlijke administratie van het rijk op zich nam, en een Griekse industriële- en handelaarsklasse de industriële productie en de binnen- en buitenlandse handel van het rijk naar zich toe trok, terwijl de Turken de gewapende macht bleven vormen, en zo, in een arbitraire staat als het Ottomaanse rijk, uiteraard nog altijd het laatste woord hadden. Maar naast deze optie van een Griekse 'lange mars door de instellingen' bleek vanaf het begin van de negentiende eeuw een andere Griekse optie te staan, die uiteindelijk het pleit zou winnen. Haar aanhangers, een conglomeraat van plaatselijke chefs en intellectuelen, streefden, in navolging van de Franse revolutie, de stichting van een Griekse natiestaat na, gedragen door een homogeen volk van vrije burgers. Assimilatie was, zoals reeds aangestipt, een optie die niet eens overwogen werd - wat natuurlijk een cruciaal verschil vormt met de toestand in Frankrijk. De overwinning van deze tweede, nationalistische optie resulteerde dan ook, in het kader van de harde Turkse militaire tegenacties en represailles, in massale slachtpartijen aan beide zijden, en grootschalige verdrijvingen, waardoor de (kleine) onafhankelijke Griekse staat van 1830 inderdaad een haast homogene natiestaat was. Maar de Griekse onafhankelijkheid creëerde natuurlijk een nieuwe toestand voor de Grieken in de gebieden die vanuit het standpunt van de Griekse staat nog niet bevrijd (ἀλύτρωτοι) waren. Enerzijds bleven ze wel een aanzienlijke rol spelen in het reilen en zeilen van de Ottomaanse staat, maar anderzijds waren ze in geval van conflict met Griekenland automatisch - en meestal terecht - verdacht van heulen met de vijand. De ἀλυτρωτισμός, het gevoel dat de Grieken buiten de Griekse staatsgrenzen nog moesten verlost worden, en dat de Griekse staat zich zou moeten uitstrekken aan weerszijden van de Egeïsche Zee (met incorporatie van Smyrna en de andere centra van Griekse bevolking aan de kust van Klein-Azië, en met Konstantinopel als hoofdstad), of, m.a.w. de 'Grote Idee' (Μεγάλη Ίδέα), was immers de officiële ideologie van het onafhankelijke Griekenland.

Maar het werd hoe langer hoe duidelijker dat deze win-winsituatie, waarbij de Grieken van Klein-Azië zich terzelfdertijd konden ontplooiën als burgers van het Ottomaanse rijk, en bij de minste gelegenheid tegen zijn belangen ijverden in de hoop bij Griekenland aangehecht te worden, niet kon blijven duren. De zaken werden op de spits gedreven in 1912, toen Griekenland, samen met Servië, Montenegro en Bulgarije, het Ottomaanse rijk aanviel om het Europese gedeelte onder elkaar te verdelen (de 'eerste Balkanoorlog'). Grieken van Klein-Azië, Ottomaanse staatsburgers dus, deserteerden uit het Turkse leger om het Griekse uniform aan te trekken (dit is bv. het geval met een van de broers van het hoofdpersonage van dit boek). Wanneer in 1914 de eerste wereldoorlog uitbrak, bleef Griekenland in eerste instantie buiten de oorlog, door interne verdeeldheid. De koning, schoonbroer van de Duitse keizer, zag geen heil in een oorlog tegen de Centrale Mogendheden (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Ottomaans rijk en later ook Bulgarije), en vreesde dat de onlangs in de twee Bal-

kanoorlogen verworven gebieden alleen maar weer verloren konden gaan. De liberale eerste minister Venizelos trok voluit de kaart van de Entente, om zo ook de laatste onbevrijde gebieden in de Griekse staat in te lijven. De situatie leidde onmiddellijk tot grote spanningen, en uiteindelijk tot een radicale breuk (de 'ἐθνικός διχασμός', "nationaal schisma"), waarbij elk van beide kampen pretendeerde Griekenland te vertegenwoordigen, hoewel ze elk maar een deel effectief controleerden: de koningsgezinden het Zuiden, dat al in 1830 onafhankelijk was geworden, Venizelos het precies op zijn eigen initiatief bevrijde Noorden, dat uiteraard cruciaal was, omdat het grensde aan de landen in oorlog. In 1917 legde Venizelos de bezwaren van de koning en diens Atheense regering definitief naast zich neer, en ging aan de zijde van de Entente de oorlog in: te laat, zoals later zou blijken, om nog profijt te halen uit de goodwill van de Entente, die zich veeleer de jarenlang halsstarrig volgehouden neutraliteit dan de late oorlogsdeelname van Griekenland wenste te herinneren. Ondanks deze aanvankelijke neutraliteit wilden de Ottomaanse autoriteiten geen risico meer nemen: christenen konden geen wapens dragen, omdat ze riskeerden die tegen hun eigen leger te gebruiken. Ze konden ook niet ongemoeid gelaten worden, omdat ze hoe dan ook dreigden de Griekse rangen te zullen versterken¹. De oplossing waren de zgn. 'Amele Taburu'. Het rationale achter deze "Werkbataljons" was in principe duidelijk. De jongens van christelijke families werden opgeroepen om in strikt militaire discipline, in werkkampen, werken van nationaal belang uit te voeren, om zo de moslimjongens, die met de wapens in de hand het land verdedigden, te ontlasten. Maar in de praktijk bleek vlug dat de 'soldaten' van deze werkbataljons continu blootgesteld waren aan mishandeling en ontbering, waardoor duizenden stierven. De haat tegen de Grieken, die ook op het lokale niveau blijkbaar al rijkelijk aanwezig was, verhinderde dat deze 'slaven' op grote schaal voor infrastructuurwerken ingezet werden, en zo konden bijdragen tot de zo nodige modernisering van het land, als dat al de bedoeling van het centrale gezag was geweest.

Met de nederlaag van de Centrale Mogendheden in 1918 zagen de overwinnaars van de Entente hun kans schoon om zich voorgoed van hun vijanden te ontdoen. Net zoals Oostenrijk-Hongarije werd ook het Ottomaanse rijk ontmanteld. Het mollenwerk van Lawrence van Arabië had de Arabieren al losgeweekt van de Turken; de Engelsen stonden klaar om als beschermers op te treden van de nieuwe Arabische landen, wier ontzaglijke olierijkdommen daartoe geen kleine aansporing vormden. De Fransen lieten, als erfgenamen van de kruisvaardersstaten, een begerig oog vallen op Libanon en Syrië. De Italianen gingen, reeds vóór Mussolini, nog heel wat verder terug in de tijd, en wilden de restauratie van het Romeinse Rijk aanvatten met de aanhechting van de Dodekanesos en de kust van Klein-Azië. Maar daarmee kwamen ze natuurlijk frontaal in botsing met de Griekse plannen terzake, die niet alleen refererden naar het verleden van deze gebieden, maar vooral steunden op hun eigentijdse bevolkingssamenstelling, iets waarvoor de Amerikaanse president Wilson in principe heel gevoelig was. Zo droeg het verdrag van Sèvres (in 1920 opgesteld, zij het niet geratificeerd, door alle landen die aan de kant van de Entente aan de oorlog hadden deelgenomen, waaronder dus ook België) aan Griekenland het bestuur van een zone rond Smyrna op, in afwachting van een referendum dat vijf jaar later definitief zou beslissen over het statuut van het gebied. Maar de Italianen hadden zo lang niet gewacht, en hadden al troepen ontscheept op het zuiden van de Kleinaziatische kust. Amerikanen, Britten en Fransen waren hier niet mee akkoord, en vroegen het Griekse leger alvast Smyrna te bezetten, wat gebeurde op 15 mei 1919, onder bescherming, bevoorradings en militaire steun van de geallieerde mogendheden.

---

¹ De Amerikanen staken om dezelfde reden in 1941 Amerikaanse staatsburgers van Japanse afkomst in kampen.

Twee nieuwe feiten legden echter dadelijk een loodzware hypotheek op de in zo grote euforie aangevangen voltooiing van de Grote Idee. Het eerste betrof de Griekse binnenlandse politiek. Bij de verkiezingen van november 1920 verloor Venizelos zijn meerderheid aan de royalisten. Dat dezen door de Ententemogendheden niet in hun hart gedragen werden, kon de Griekse kiezer blijkbaar weinig schelen, maar het maakte wel dat alle geallieerde steun voor de Griekse expeditie met één klap wegviel. De gevolgen daarvan zouden maar al te spoedig blijken. Het tweede feit was van zuiver buitenlandse aard. Na de nederlaag van 1918 was het Ottomaanse rijk in een staat van totale chaos verzonken, die nog verergerd werd door de buitenlandse militaire invasies (waaronder de Griekse), en de binnenlandse opstanden. De reactie daartegen kwam niet van de sultan, maar wel van de met roem overladen generalissimo Moestafa Kemal (later vererend 'Atatürk' genoemd), die Turks verzet op lokaal niveau bundelde, en erin slaagde op korte tijd een efficiënt en gevreesd nationaal Turks leger op te bouwen, dat vanuit het buitenland (de Ententelanden...) met moderne wapens uitgerust werd. Voor de Fransen en de Britten was de ontmanteling van het Ottomaanse rijk ver genoeg gegaan: Kemal was, binnen zijn nationaal-Turkse visie, bereid afstand te doen van de Arabische gebieden. Het enige struikelblok was de Koerdische, aan petroleum rijke, en tussen door Turken en Arabieren (Iraki's) bewoonde gebieden geknelde zone rond Mossol, die ook na de jongste golfoorlog weer een belangrijke rol heeft gespeeld. De Britten wensten deze zone bij het door hen te 'beschermen' Irak te hechten, terwijl er voor de Turken geen Koerdisch volk bestond: het ging gewoon om Bergturken! Van zodra Kemal bereid was af te zien van Mossol, was er voor de Britten geen reden meer om de immer machtiger wordende Kemal te vijand te houden. Ze lieten hem uiteindelijk, in de Turkse kernlanden van het rijk, zijn gang gaan, ook in de - toch geen petroleum bevattende - gebieden waar de meerderheid van de bevolking Grieks of Armeens was. Ze volgden daarin het voorbeeld van de Fransen en de Italianen, die reeds afzonderlijke verdragen met Kemal afgesloten hadden. Het mag duidelijk zijn dat de Grieken dit staaltje van 'Realpolitik' van de geallieerden nooit verteerd hebben.

Om deze twee redenen stond Griekenland, en op de eerste plaats zijn koning, uiteindelijk geheel alleen tegen het nationalistische nieuwe Turkse leger, dat het verdrag van Sèvres aan zijn laars lapte. Het Griekse plan bestond erin op te rukken naar het binnenland van Anatolië, om daar het Turkse leger, dat nog in vorming was, uiteen te slaan, vooraleer het helemaal operationeel was. Maar dat betekende uiteraard dat het Griekse leger zich nu ook buiten de door het verdrag van Sèvres toegewezen zone rond Smyrna begaf, op grondgebied waarop het geen enkel internationaal erkend recht kon laten gelden. Koning Konstantijn (I, maar genoemd naar de laatste Oostromeinse keizer, Konstantijn XI Paleoloog, werd hij door velen Konstantijn XII genoemd), die op zijn beurt zijn zoon Alexander had genoemd, gaf zijn leger opdracht Ankara in te nemen, Kemals bastion en nieuwe hoofdstad. Het was daarbij wellicht onvermijdelijk dat na de ontberingen van de Werkbataljons en de arbitraire moorden van de Turken tegen de burgerbevolking er ook een aantal geïsoleerde represailles van Griekse soldaten tegen de Turkse bevolking plaatsvonden, waardoor haat en fanatisme nog meer aangewakkerd werden. Op deze manier werden de blunders opgestapeld: internationaal volledig geïsoleerd, begaf het Griekse leger zich in een fanatiek vijandig gebied, waarvan de bewoners vochten voor hun huis en voor hun leven, tegen de gehate Grieken, die altijd de bovenklasse hadden gevormd in de Ottomaanse tijd. Het resultaat van deze strategische fouten en de opgehoopte haat was de roemloze totale nederlaag van het Griekse leger, de wanorderlijke terugtocht, en de massale afslachting van de Griekse burgerbevolking, die niet op tijd het vege lijf had weten te redden door huis en bezittingen achter te laten. Het was de Καταστροφή, de ontworteling van het Kleinaziatische Griekendom, een inferno van haat en bloed,

en de verdrijving van zo'n anderhalf miljoen Grieken die merendeels straatarm in Griekenland aankwamen en moesten opgevangen worden. Anderzijds was het ook het wellicht onvermijdelijke resultaat van het proces dat een eeuw tevoren, in 1821, was ingezet met de Griekse opstand. Van zodra de oprichting van een natiestaat de verdrijving (en niet de integratie) van allogene inwoners impliceerde, kon het niet anders dan dat op een dag de vreedzame coëxistentie tussen Grieken en Turken overal onmogelijk zou worden, en ook Grieken het slachtoffer van 'ethnische zuivering' zouden worden.

Dido Sotiriou heeft de verschrikkingen van de Werkbataljons, en van de Anatolische militaire expeditie daarna, niet aan den lijve ondervonden. Op het moment van de catastrofe was ze maar dertien jaar, genoeg om volop bewust te zijn van de angstige spanning en de verschrikkingen van die tijd, maar niet om klaar te zien in wat er nu eigenlijk gebeurd was. Haar "Requiem voor Klein-Azië" is dan ook geen ooggetuigenverslag in strikte zin. Het boek, geschreven in 1961, is gebaseerd op de herinneringen van Manolis Axiotis, het ik-personage van het boek, die zowel de Werkbataljons als de expeditie beleefd had, vervolgens naar Samos was kunnen ontkomen, en na een hard leven als dokwerker en vakbondsmilitant, tijdens zijn pensioen zijn herinneringen in een schriftje had genoteerd. Aangegrepen door de lectuur van Sotiriou's eerste boek had hij haar zijn schriftje bezorgd. Nu is "Requiem voor Klein-Azië" meer dan gewoon een chronologisch verslag dat van de paradijselijke toestand van vóór de eerste wereldoorlog naar de catastrofe van 1922 voert. Het is ook het verslag van de politieke bewustwording van het hoofdpersonage. Als zoon van een arme Griek die zich door noeste arbeid heeft kunnen opwerken tot welstellende boer, vindt hij deze welstand, en de ondergeschikte positie van de Turken in het dorp en in heel het gebied, niet meer dan normaal. De gebeurtenissen in de Werkbataljons leiden enkel tot een nationalistische reflex, die de Turken verantwoordelijk stelt voor de versterking van het paradijs. De aankomst van het Griekse leger in 1919 viert hij, samen met alle andere Grieken, als de langverwachte bevrijding. Slechts geleidelijk aan, met het oprukken van het Griekse leger in het Klein-Aziatische binnenland, groeit het besef dat er iets mis is, mede onder de invloed van de analyse die zijn medesoldaat, de student Drosakis, van heel de situatie maakt. Deze Kretenzische intellectueel, waarvan nooit expressis verbis gezegd wordt dat hij communist is, leest buitenlandse kranten om te weten wat er achter de schermen gebeurt (p. 200 Ndl. p. 219 Gr.), en beschouwt het als zijn taak de andere soldaten bewust te maken. In het geval van Axiotis verloopt dit bewustwordingsproces zo goed, dat hij op het einde van het boek zegt dat Drosakis in zijn eigen vel was gekropen (Ndl. p. 243, Gr. p. 269).

Nu wordt precies het licht dat dit boek werpt op de hele achtergrond van de tragische gebeurtenissen als één van de grote prestaties van Dido Sotiriou beschouwd. En dat is niet ongevaarlijk, want dit licht is nogal partijdig. Laten we even kijken naar die analyse. Volgens Drosakis zijn Venizelos en koning Konstantijn één pot nat (Ndl. p. 191, Gr. p. 211), en zelf slechts marionetten van de grote mogendheden. Maar op een goede zag zal het volk zeggen: "Opzij, uitbuiters, nu is het onze beurt" (Ndl. p. 203, Gr. p. 223). De Klein-Aziatische veldtocht is voor Drosakis één vergissing, omdat hij enkel de belangen van deze uitbuiters dient, en niet tot de bevrijding maar tot de vernietiging van het Kleinaziatische Griekendom zal leiden (Ndl. p. 195, Gr. p. 214). Drosakis' alternatief is veel minder duidelijk. Telkens wanneer het gesprek daarop komt, zegt hij dingen als "We hebben een heleboel gekletst. Ik ga er vandoor." (Ndl. p. 198, Gr. p. 217). Over de Turken vernemen we uit zijn mond alleen maar dat ze ook maar "voor hun akkers, voor hun moskee, voor hun familie vechten" (Ndl. p. 205, Gr. p. 225), wat impliceert dat hun strijd net zo rechtvaardig is als die van de Grieken. Maar hoe

de coëxistentie tussen Grieken en Turken kon gered worden zegt Drosakis nergens. Wel zeggen meerdere personages, en ook de verteller zelf, eerder in het boek, dat in Klein-Azië de Grieken (en ook de Armeniërs) de hersens van de Turken waren, dat dezen dat ook beseften en om die reden gehecht waren aan een goede verstandhouding met de Grieken (o.a. Ndl. p. 58 = Gr. 60, Ndl. p. 72 = Gr. p. 76, Ndl. p. 74 = Gr. p. 78). De stelling dat de Griekse handelaars profiteren van de passiviteit van de Turken, hen uitbuiten, en zo verantwoordelijk zijn voor de honger en de ellendige toestand van de Turken, wordt hier enkel geciteerd als de perfide inhoud van een anonieme brochure, die in het hele Midden-Oosten circuleerde (Ndl. p. 58, Gr. p. 60). Deze brochure is, volgens een "goed ingelicht" personage, wiens mening duidelijk die van de auteur zelf weergeeft, niet eens het werk van de Turken zelf, maar wel van de "Deutsche Palästina Bank" (heette die inderdaad vroeger "Deutsche Palistinien [sic] Bank", zoals die in de Nederlandse vertaling genoemd wordt (p. 58)?). Het is de stelling van dit boek dat de Turken uit zichzelf niet tot al het kwaad dat ze aangericht hebben in staat waren, maar dat ze opgestookt werden door de Duitsers, die zelf de plaats van de christenen als hersens van het Ottomaanse rijk wilden innemen. Ook de campagnes van o.a. de Duitse archeologen pasten in de Duitse politiek om van het Ottomaanse rijk een kolonie te maken (Ndl. pp. 73-4, Gr. p. 77-8). Nu, dat er een massale Duitse aanwezigheidspolitiek was, en dat Duitsland inderdaad van plan was om winst te maken met investeringen in het Ottomaanse rijk, is een algemeen aanvaard gegeven. Maar dit boek gaat zo ver te suggereren dat de Duitsers (maar ook, later, de Ententemogendheden) de systematische uitroeiing van het christelijke bevolkingssegment in Klein-Azië voorstonden, als een soort van "Endlösung":

"Van een vindingrijk en ondernemend volk veranderden we zomaar ineens in een tekort op de balans van een buitenlandse boekhouding, een tekort dat met één pennestreek moest worden uitgewist. Maar we konden niet zomaar worden uitgewist met een potlood en een gum, er moesten ontelbare misdaden aan te pas komen. Figuren als Liman von Sanders waren dit begonnen en onze vrienden en beschermers van de Entente zouden het werk afmaken." (p. 74, Gr. p. 78; cf. ook Ndl. p. 130, Gr. p. 143).

Deze krasse, bij mijn weten niet op geschiedkundig onderzoek gesteunde bewering wordt door het lezerspubliek als evangelie aanvaard, en is in die zin gevaarlijk. Ze past in de algemene Griekse perceptie dat al het onheil dat de natie overkomt het resultaat is van buitenlandse machinaties. Dat die er geweest zijn, staat vast (cf. supra). Maar dat ze de hoofdoorzaak van de Καταστροφή zijn geweest, lijkt me een ander paar mouwen. In een interview maakt Dido Sotiriou later een analyse die veel duidelijker aansluit bij haar marxistische overtuiging, nl. dat de Griekse bourgeoisie van Klein-Azië geprivilegieerd was, en de Turken onderdrukte¹. Waarin verschilt deze uitspraak dan eigenlijk nog van de bovenvermelde, zogenaamd door de "Deutsche Palästina Bank" uitgegeven anonieme brochure? Dat de breuk tussen koning Konstantijn en Venizelos in 1915, en de verkiezingen van november 1920, die, door de nederlaag van Venizelos, koning Konstantijn weer aan de macht brachten en zo tot een breuk met de Entente leidden, maar een soort poppenkast waren die door de buitenlandse mogendheden bespeeld werd (Ndl. p. 205, Gr. p. 225) is een toch wel sterk overdreven afzwakking van de eigen Griekse verantwoordelijkheid, en van de impact van Griekse keuzes op de hele tragedie. Andriëtte Stathi-Schoorel stipt, in haar nawoord, ook heel terecht aan dat het boek wel voortdurend hamert op de nefaste rol die zowel Duitsland als Engeland, Frankrijk, Amerika en Italië gespeeld hebben, maar zedig zwijgt over de al even nefaste rol die de jonge Sovjet-Unie in het conflict gespeeld heeft (p. 290). De enige vermelding van het sovjetcom-

¹ Cf. Le Monde, 20.09.96, p. II.

munisme in het hele boek is het enthousiaste verslag van een Turkse soldaat die terugkeert van het Russische front, nadat de bolsjevieken daar een eind aan de oorlog hadden gemaakt:

"Ik heb Russische krijgsgevangenen horen praten over een leider, een man met een sik die 'Leni' heet, of zo iets. Hij was degene die het bevel gaf dat de oorlog moest eindigen en zo gebeurde het. En hij heeft, zo zeggen ze, nog een order gegeven, namelijk dat er geen rijken en armen meer mogen zijn, en ook dat is gebeurd. Hij heeft de grote landerijen verdeeld en de prinses uit hun paleizen gegooid en de arme sloebers erin gezet, mensen zoals jij en ik" (p. 148-9, Gr. p. 163).

Dat Lenin daarmee de Turken de vrije hand liet in Armenië, daarover lezen we geen woord bij Dido Sotiriou. Maar is dat wel verwonderlijk vanwege iemand die in de jaren dertig geen moeite had om voor zichzelf (en vervolgens ook voor haar lezers) de stalinistische processen te verantwoorden¹?

De volgende passage illustreert mooi hoe de auteur de historische feiten manipuleert. Het gaat hier zogezegd om feiten die zich enkele dagen vóór de catastrofe voorgedaan hebben, "toen we hoorden dat het front doorbroken was" (p. 251). Een onbeduidende ruzie tussen een Griekse en een levantijnse jongen leidt tot een uitbarsting waarbij de katholieke moeder begint te gillen: "Voor jullie nadert het einde! Zelfs geen geur van jullie Grieken zal in Smyrna blijven hangen!". Deze uiting van vreugde zet onmiddellijk heel de wijk op stelten: "Onze vrouwen zaten de Italiaanse wijven achterna met vorken in de hand: We zullen je leren, hoeren met die madonna's van jullie, met die gipsen beelden. En de Levantijnse vrouwen vervloekten onze iconen: 'Jullie met je kalkeerplaatjes en je *papades* (priesters) met geitensikken!'" (p. 251). Nu gaat het althans in de Griekse versie die ik voor ogen heb over Ταλιάνες, wat niet helemaal hetzelfde is als "Italiaanse wijven", en roepen de Griekse vrouwen ook niet "hoeren" tegen de Italiaansen. De Nederlandse vertaling stelt de zaken hier dus nog erger voor dan ze in de Griekse tekst zijn: "Μέ πηρούνια οί δικές μας κυνηγούσανε τσί Ταλιάνες: "Τσί φραγκοπαναγίεσ σας, τούς φωνάζανε. Τά κουτσάκια σας τά γύψινα! Κι αὐτές ἤβρίζανε τσί εἰκόνας μας: "Τσί χαλκομανίεσ σας καί τσί τραγοπαδάδεσ σας!" Toch is het leedvermaak van de katholieke vrouw in de gegeven omstandigheden hemeltergend. Maar wanneer men Dido Sotiriou's biografie, van de hand van Σάσα Τσακίρη, ter hand neemt, leest men: "Η Διδώ θυμάται πως οι ομηρικοί καβγάδες, που άναβαν μεταξύ των γυναικών, συνοδεύονται και με βρισιές επί θρησκευτικών θεμάτων. Οι Σμυρνιές, που ήταν και γλωσσούδες πολύ, τους φωνάζανε: "να ... τσι κουκλίτσες σας", εννοώντας τα αγάλματα στις καθολικές εκκλησίες, και οι λεβαντίνες φωνάζανε: "να τσι χαλκομανίεσ σας", εννοώντας τις εικόνεσ"². Zo'n doordeweeks gekijf in de context van de val van Smyrna plaatsen, dat is natuurlijk zuivere manipulatie.

Er moeten m.i. dus wel een paar vraagtekens geplaatst worden bij de *verklaring* die Dido Sotiriou voorstelt, en die vaak als even belangrijk wordt beschouwd als haar *beschrijving* van de gebeurtenissen. Maar dit alles doet niets af aan de aangrijpende *beschrijving* van de tragedie zoals die zich in Klein-Azië heeft afgespeeld. Het spreekt voor zich dat deze roman het lezerspubliek op de eerste plaats aangegrepen heeft door zijn documentaire waarde: doordat hij reële gebeurtenissen verhaalt die zelf van een ongemene heftigheid en tragiek waren, en die ook de gehele natie als zodanig beroerd hebben. Toch is hij zeker niet van literaire kwaliteiten verstoken; het is integendeel zo, dat de lezer er maar toe komt de vele bladzijden waarin huiveringwekkende misdaden tegen de mensheid verhaald worden te lezen, doordat de

¹ Cf. Σάσα Τσακίρη: Διδώ Σωτηρίου. Από τον κήπο της Εδέμ στο καμίι του αιώνα μας. Αθήνα, 1996, p. 134.

² Σάσα Τσακίρη, *ibid.*, p. 43.

auteur erin slaagt heel die nu vergane wereld van toen tot leven te brengen, en al haar personages op een zowel materieel als psychologisch realistische wijze uit te beelden. Het literaire vermogen van de auteur belet dat dit boek gewoon een witboek zou zijn met getuigenissen van een oorlogsmisdaad, en zorgt er integendeel voor dat het een universele waarde krijgt als beschrijving van de tragische 'condition humaine'.

De vertaling is van behoorlijke kwaliteit. Een principiële opmerking moet wel gemaakt worden over de verklaring van typisch Griekse dingen of begrippen. Hier is gekozen voor de optie, geen voetnoten te gebruiken, maar de verklaring op te nemen in de tekst. De wijze waarop dit gebeurt is echter nogal stuntelig, bv. "vrachten met een gewicht van zestig tot zeventig *okaden* (oude gewichtseenheid: 1,280 kilogram)" (p. 14), te meer daar deze informatie drie bladzijden verder, op dezelfde wijze, herhaald wordt. Wat de vertaling betreft van Turkse ponden, die even onhandig worden voorgesteld in de zin "de buidel (...) vulde zich met *lires* (*Turkse munteenheden*)" (p. 17), is bovendien niet voor een consequente aanpak gekozen. Op p. 56 wordt πεντόλιρα vertaald als "bankbiljetten van 50 (sic) lire", maar op p. 82 is een πεντόλιρο een "muntstuk van vijf soevereinen", terwijl bij mijn weten een "soeverein" alleen een *Engels* gouden pond is. Zo'n verklarende vertaling hebben we ook in de reeds geciteerde passage over Lenin. De Griekse tekst noemt hem alleen "Ένανε μέ μούσι". De toevoeging "(een man met een sik), die 'Leni' heet, of zo iets" (p. 148), met bovendien dan nog een uitgevonden approximatieve vorm van de naam, gaat m.i. te ver. Ook op p. 120 wordt aan 'Hineininterpretierung' gedaan. Het gaat over de idee van een huwelijk tussen het Griekse hoofdpersonage en de Turkse 'Adviye'. De Griekse tekst zegt dat zo'n huwelijk *in de gegeven omstandigheden* uitgesloten is: "γάμο οὔτε νά τόν σκεφτοῦμε δέν μπορούμε τούτη τη στιγμή." In de vertaling valt die bepaling ten onrechte weg: "Over een huwelijk hoeven we zelfs niet te denken", wat, anders dan de Griekse tekst, de indruk wekt dat het hier om een principieel bezwaar gaat.

Er zijn ook heel wat voorbeelden van geslaagde vertaalinterventies, als "En de trein, het zwarte monster, hijgde en snoof amechtig, probeerde met zijn gefluit, nog snijdender dan dolkstoten, de mensen van de spoorlijn weg te drijven" (p. 234) voor het Griekse "καί τό τραίνο, μαῦρο θεριό ν' ἀγκομαχάει καί νά ρουθουνίζεϊ καί νά σέρνει σφυριγματιές, πλό κοφτερές από σπαθιές, γιά νά παραμερίσει ό κοσμάκης ἀπ' τίς ράγες", of "(de kapper) "liet zijn knipschaar zingen" (p. 240) voor "(ό μπαρμπέρης) πέταγε όσο πλό τραγουδιστές μπορούσε τις ψαλιδιές του". De vertaling "Waar hebben ze godbetert geleerd zo met hun achterwerk te draaien" (p. 171) voor "Ποῦ στό διάλογο τό ψώνισαν τόσο τσάκισμα καί νάζι" klinkt bijzonder goed, maar is natuurlijk heel wat directer dan het louter suggestieve origineel!

In een aantal gevallen echter wordt niet de adequate technische term gebruikt, waardoor de vertaling wat onhandig wordt. Zo geeft "De muren waren betimmerd met notenhout" (p. 54, Grieks: "Οί τοίχοι ἦτανε σκεπασμένοι με ξύλο καρυδιᾶς") i.p.v. "gelambrizeerd met notenhout", een nogal primitieve, blokhutachtige indruk, die niet op zijn plaats is voor een huis dat niet onderdoet voor het paleis van de sultan. De vertaling "Het schijnt dat men in Griekenland in opstand komt" (p. 57), voor "ἡ Ἑλλάδα ὡς φαίνεται σήκωσε κεφάλι" wekt de indruk dat Griekenland nog onder het Turkse juk gebukt gaat, terwijl het in deze passage over de Balkanoorlog van 1912 gaat. De "splitsing van de partijen" en de "buitenstaanders" waarvan sprake is op p. 205 ("is het nog nooit in je hersens opgekomen dat die verkiezingen van november en de splitsing van de partijen het werk van buitenstaanders zijn geweest?", voor Grieks "δέν πέρασε ποτέ ἀπ' τό ξεροκέφαλό σου, πῶς οἱ ἐκλογές τοῦ

Νοέμβρη κι ὁ διχασμός, ὅλα εἶναι ἔργο τῶν ξένων") klinken in het Nederlands bijzonder enigmatisch en worden niet toegelicht. Het was hier aangewezen om de geijkte term "(nationaal) schisma" te gebruiken, waarmee deze radicale διχασμός doorgaans - trouwens ook in het nawoord, op p. 289, waarnaar hier had moeten verwezen worden - vertaald wordt; en de ξένοι zijn hier natuurlijk de "buitenlanders", de mogendheden.

Soms krijg je de indruk dat de Engelse vertaling wat al te zeer is blijven nazinderen. Dat was al het geval met het "muntstuk van vijf soevereinen" (p. 82) voor het Griekse πεντόλιρο, cf. supra. Het rare "Sint Dimitris and Sint Yorgos, bescherm ons" (p. 83), in de mond van Griekse dorpelingen ("Ἀη Δημήτρη μας κι ἐσύ" Ἀη Γιώργη καβαλάρη, προστάτεψέ μας) kan deze indruk alleen maar versterken. Wat is er trouwens verkeerd met "Sint Joris"? Elders betreurt de lezer dan weer dat de Franse vertaling niet wat meer gebruikt werd; zo wordt κουδουάρ (in de reeks grootwarenhuizen "Κουδουάρ", "Λούβρ", "Μπον Μαρσέ", "Παραντί ντέ Ντάμ") nietszeggend vertaald als "Condoir", i.p.v. "Comptoir". De Vlaamse lezer moet natuurlijk glimlachen wanneer hij geconfronteerd wordt met het oerhollandse "geen centje pijn". "En als Trikoupis krijgsgevangen is genomen, zoals je zegt, wat doet dat er toe? Geen centje pijn. Het Griekse leger heeft officieren te over" (p. 242) voor "Κι ἂν ὅπως λές, αἰχμαλωτίστηκε ὁ Τρικούπης, δέ χάθηκε ὁ κόσμος. Ψωμιά στό μοναστήρι. Ἐχει ἀξιωματικούς κι ἀξιωματικούς μιά βολά ὁ ἑλληνικός στρατός." Het minder gemarkeerde en zoveel mildere "dat is nog geen man overboord" lag hier misschien meer voor de hand. Diezelfde Vlaamse lezer merkt wel tot zijn tevredenheid dat "Nederlands" blijkbaar nog steeds gewoon "Vlaams" ("Felemenk") is in het Turks (cf. Felemenk Protestan kilisesi, de Nederlandse protestantse kerk, p. 295). Ook in de zeventiende eeuw werden Hollandse schepen in Smyrna gewoon "Vlaams" genoemd. Datzelfde Smyrna wordt in de mond van Strabo, in het Nawoord, καλλιστέ των απασών (p. 286) genoemd, met een Oudgriekse spelling die eruit ziet alsof ze over de telefoon gedictieerd was. Een jammerlijke schoonheidsfout in deze voor het overige mooi verzorgde uitgave van een belangrijk boek.

Gunnar De Boel

Odysseas ELYTIS, *De elegieën van Oxopetra*. Grieks-Nederlands. Vertaling en toelichtingen: Guido Demoen. Ninove, Point Uitgeverij, 1999. [Point 53-54] 96 blz. – 3 afbeeldingen.

ISBN 90 71152 66 9

450 BEF

Odysseas Elytis is een jongere generatiegenoot van de mensen van de zgn. Generatie van '30: Seferis is geboren in 1900, Elytis in 1911. Ritsos, die altijd los is blijven staan van deze groep, is geboren in 1909. Alle drie komen ze tot de literatuur in het decennium van '30: een decennium van intense intellectuele gisting, waarin de groeiende stedelijke intelligentsia van dit land, dat van een traditionele, oriëntaalse maatschappij aan het evolueren is naar een moderne Europese natie, zich intens de vraag stelt naar de eigen identiteit.

Aanvankelijk houdt de jonge Elytis zich nogal afzijdig van deze queeste, en van de groep van '30. Hij laat zich inspireren door de radicale bevrijding, de uitbarsting van taal, de onstuitbare vloed van beelden, die mogelijk wordt gemaakt door het surrealisme. Zijn eerste werk, in de jaren '30, is een verheerlijking van gezondheid, van lichamelijkheid, in die mate

zelfs dat hij kan verdacht worden van ideologische collusie - in Leni Riefenstahlstijl - met de fascistische dictatuur die Metaxas vanaf 1936 Griekenland oplegt. Ten onrechte, zoals we verderop zullen zien. Maar door de Italiaanse aanval, in het barre najaar van 1940, wordt Elytis, in het winterlandschap van het Pindosgebergte, aan de grens met Albanië, geconfronteerd met ellende en dood. Deze ervaring zorgt voor een ommekeer, zowel in zijn leven als in zijn werk. Het bewustzijn van de acute dreiging van dood en vernietiging stelt een einde aan het grenzeloze optimisme van zijn vroegere werk. In het "Heroïsche en elegische lied voor de verloren onderluitenant in Albanië", dat het resultaat is van deze traumatische ervaring, sneuvelt de onderluitenant, maar er is in zekere zin een heropstanding, zoals ook in de *Epitafios* van Ritsos. Het is de natuur die deze heropstanding voltrekt, doordat de sneeuw smelt, en het gras door de beenderen van de dode heen groeit. Hoewel het individu inderdaad verloren is gegaan, wordt het leven, waarvan hij een vertegenwoordiger was, vernieuwd door de kracht van de natuur. Zo is het einde van dit gedicht ook weer een lofzang op de kracht van de natuur.

Vanaf het einde van WO II schrijft Elytis aan een werk, dat uiteindelijk in 1959 verschijnt onder de titel Τὸ ἄξιόν ἐστι. Dit gedicht betekent een breuk met de radicale vrijheid van het surrealisme. Elytis ziet hier de mogelijkheid van een nieuw classicisme, waarin de moderne ervaring kan uitgedrukt worden: niet door een terugkeer naar de dwingende conventies van het vroegere classicisme, maar door de creatie van nieuwe conventies, die de auteur zich zelf oplegt, en die hij moet overstijgen. Elytis legt nu aan de taal de taak op om de bovenhand te halen op de krachten van vernietiging en dood. De poëtische taal triomfeert: de dichter creëert een betere wereld, door de delen van de wereld op feestelijke wijze te noemen. Om die taak aan te kunnen moet de taal verworteld zijn in de traditie, en dat is op de eerste plaats de orthodoxe liturgische traditie, maar ook die van de volksliederen. Zo speelt de traditie een steeds grotere rol bij Elytis, waardoor hij hoe langer hoe dichterbij Seferis komt. Het is dit nieuwe classicisme, deze combinatie van een zeer individuele, lyrische stijl, de gedurfde juxtaposities en associaties, met zelf opgelegde strenge conventies, dat in 1979 bekroond wordt met de Nobelprijs voor de literatuur, net als zijn generatiegenoot Seferis.

Maar deze prijs betekent niet het einde van zijn poëtische bekommernis. Onder de andere werken die hij daarna nog schrijft bevinden zich de elegieën van Oxopetra. Deze bundel komt tot stand kort voor zijn tachtigste verjaardag, in 1991, en is ook naar deze verjaardag toe geschreven, als een soort van balans: een afwegen, een mijmeren over sterfelijkheid en schoonheid. Deze veertien elegieën zijn bijzonder mooie gedichten, maar ze zijn ook erg interessant omwille van het nieuwe licht dat ze werpen op het geheel van zijn oeuvre: op zijn diepe, intieme inspiratie. In sommige van deze gedichten zien we de verre weerklink, zoveel jaren later, van de reis die de twaalfjarige Odysseas met zijn ouders door Europa maakte, waarbij ze o.a. Duitsland aandeden: daar bezoekt hij het graf van Sophie von Kühn, die zich op dertienjarige leeftijd verloofde met de dichter Novalis, en het volgende jaar reeds stierf. Novalis zelf zou vijf jaar later ook sterven; een bezoek dat Elytis voor de rest van zijn leven getekend heeft. In Duitsland komt hij ook onder de indruk van Hölderlin, die al was hij ook zoon van Zeus, toch waanzinnig stierf. De viering van het gezonde lichaam, waarover we het daarnet hadden, is dus niet zomaar een fascistische topos bij Elytis. Het is, retrospectief, evident, wat voor een belangrijke rol de Duitse romantiek en haar orfische opvatting, dat taal en werkelijkheid congruent zijn, ja zelfs dat taal de werkelijkheid creëert, gespeeld hebben in Elytis' poëtica.

Vandaag ligt deze bundel voor ons in een prachtige Nederlandse vertaling van Guido Demoen, aan wie we ook al een vertaling van het ἄξιόν ἐστι en van Ritsos' 18 ΛΙΑΝΟΤΡΑ-

γούδια της πικρής πατρίδας te danken hebben. Elytis wordt door deze nieuwe vertaling van zijn onvermoeibare pleitbezorger weer wat toegankelijker gemaakt in het Nederlandse taalgebied.

Gunnar De Boel

***Eilandliefde. Griekse schrijvers over hun eilanden.* Samengesteld en vertaald door Hero Hokwerda. Amsterdam, Meulenhoff, 2000. 207 pp.**

ISBN 90 290 5902 8   fl. 35,00

Dit is een verzameling van 20 met zorg gekozen en prachtig vertaalde verhalen. De thematiek is erg gevarieerd. Een paar zijn gesitueerd in een historisch kader (Tourkokratia, Onafhankelijkheidsoorlog), andere behandelen een actuele problematiek (bvb. de verloederende door het toerisme), maar in allemaal staat de menselijke kleinheid (en een heel enkele keer grootheid) centraal. Ik heb me wel blauw geërgerd aan de ondertitel die allicht door een blitse sales manager, die de vakantie zag aankomen, is bedacht: hoezo "Griekse schrijvers over hun eilanden"? Dit zijn gewoon stuk voor stuk mooie verhalen, waarin het eiland de achtergrond vormt voor de gebeurtenissen, maar de meeste daarvan hadden zich ook kunnen afspelen in het hartje van de Peloponnesus of elders. Het enige verhaal waarin het eiland prominent op de voorgrond treedt is *Mirabella* van ene Kristi Stasinopoulou, en dat is nu net de enige miskleun in deze bundel: stroperige Libelle-romantiek. Maar gelukkig is de rest het lezen waard.

Daniël Knecht

Dit boek is een door Hero Hokwerda samengestelde bloemlezing van verhalen uit de moderne Griekse literatuur, die zich allemaal op een Grieks eiland afspelen. Bij de oudere verhalen, van sinds lang overleden auteurs als Moraitidis, Myrivilis, Paroritis, Potamianos, Rados, Rodokanakis, Skarimbas, Venezis en Xenopoulos zien we de vele facetten van de traditionele samenleving op de eilanden, van het rijke orthodoxe leven met een glansvol maar tragisch aflopend Paasfeest, over uithuwelingsperikelen en problemen van monogamie, tot, uiteraard, de zeevaart, en de rijkdom en gevaren en passies die ze met zich meebrengt. De juxtapositie van het verhaal van Rados, over de met eer beladen kapitein uit de vrijheidsoorlog, met dat van Paroritis (uit 1907), expliciteert op intertekstuele manier de pregnantie van dit laatste. De machteloze lezer is hier getuige van de genadeloze afbraak van een vervallen, in Turkse stijl gebouwd herenhuis, dat de oude dame geërfd heeft van haar grootvader, "die kapitein was tijdens de Vrijheidsoorlog" en het zelf van zijn vader geërfd had. Nu moet het plaats maken voor een hotel voor zeelieden. Bij Venezis doet het toerisme voor het eerst, maar nog heel indirect, zijn intrede, in een verhaal uit 1954, over de Turkse bewaker van het Asklepieion op Kos, die niet met de rest van zijn familie naar Anatolië is geëmigreerd, omdat hij geen afscheid kon nemen van zijn hut temidden van zijn ruïnes. Wanneer de herfst op zijn einde loopt is het ook met de toeristen afgelopen, en is er alle tijd voor de pijnigende vraag

waarom zijn liefhebbende vrouw, die de toekomst in de lijnen van de hand leest, niets over zijn toekomst wil zeggen. Nikolaïdis beschrijft op schrijnende wijze het leven van de tuinman, die zo virtuoos de tuin onderhield van de villa aan zee, die afgebroken werd om plaats te ruimen voor een hotel, een club, en een reeks winkels, en nu als een hond met deze locatie verbonden is.

De recentere verhalen gaan - heel veelzeggend - bijna zonder uitzondering over buitenstaanders die voor kortere of langere tijd op het eiland verblijven, nl. ofwel over dienstplichtigen, ofwel over toeristen, en soms een combinatie van de twee. Zo zien we bij Sfyridis het gegluur tussen soldaten en nudistische toeristes door de ogen van een oudere Griekse eilander, die nog even de illusie heeft dat het er ook voor hém nog zou kunnen inzitten. Kaloutsos vertelt over de intense droefheid die zich van een naar een buitenlandse nudiste glurende dienstplichtige meester maakt, terwijl Grigoriadis zijn verhaal vertelt vanuit het perspectief van twee Griekse nudistes, die zich laten bekijken door de soldaten op het strand, maar uiteindelijk allebei vallen op dezelfde, wat hun vriendschap zwaar op de proef stelt. Chomenidis beschrijft op haast tastbare manier de absurditeit van het kazerneleven op een eiland. In het verhaal van Milionis maakt het zicht van coladrinkende Duitse jongens met wapperende haren en meisjes in bikini onder een wingerd de herinnering levend aan de wingerd van het eigen huis, dat door de Duitsers in brand werd gestoken. Stasinopoulou heeft het dan weer over de ondraaglijke lichtheid van een jetsetgezelschap op Amorgos. Twee individualistische leden ervan laten zich betoveren door het 'metafysische eiland'. Skabardonis maakt zich vrolijk over het stoere gedoe van vier buitenlandse zomergasten, would-be ervaren diepzeeduikers, die precies door hun hang naar het spectaculaire avontuur een antieke schat aan hun neus zien voorbijgaan. Voor Xanthaki is dezelfde voortdurende tastbare nabijheid van de oudheid aanleiding voor een verhaal over de verschillende reacties van de dorpelingen in de buurt van het Kretenzische Ierapetra, bij het opgraven van een antieke korè, een topos die ook al aan bod komt in het verhaal van Grigoriadis in "De tweede ronde" (zie verder). Ook Plaskovitis vertelt een verhaal zonder dienstplichtigen of toeristen. Het hoofdpersonage van zijn in 1993 gepubliceerde verhaal, de 'freule' (αρχόντισσα), is even geïsoleerd, in een even mooi maar vervallen herenhuis, als de kapiteinsvrouw van Paroritis uit 1907. In dit soort verhalen wordt een tip opgelicht van de sluier over de resten van de hogere klasse en haar cultuur in het klasseloze moderne Griekenland. Er is ook één historisch verhaal opgenomen, van de hedendaagse auteur Boutos, dat zich blijkbaar afspeelt in 1498, in Korkyra.

Deze bloemlezing is vakkundig in een aangenaam lezend Nederlands vertaald. Voor de reiziger naar de eilanden roepen de oudere verhalen de traditionele wereld van de eilanden op, die eigenlijk maar één generatie geleden verdwenen is. De recentere verhalen getuigen van de allesoverheersende invloed van het toerisme, en het kazerneleven, op de hedendaagse Griekse maatschappij. Niet alleen een boeiend, maar ook een erg leerrijk boek, dus.

Gunnar De Boel

De tweede ronde. Tijdschrift voor literatuur. Winter 1999. Grieks nummer.

ISBN 90 282 1210 8

Het literaire tijdschrift "De tweede ronde" heeft weer een themanummer aan de Nieuw-Griekse literatuur gewijd, met Hero Hokwerda als vast gastredacteur voor Griekenland. Het nummer bevat, naast de vaste rubrieken Nederlands proza, Nederlandse poëzie, en "Light Verse", drie essays, uit het Grieks vertaald proza en uit het Grieks vertaalde poëzie.

Het eerste essay is van de hand van de betreurde Marko Fondse, redacteur van het tijdschrift, die sinds 1984 op Hydra woonde. Het gaat over twee verderop in deze bundel vertaalde gedichten, nl. 'H γαλή ("De ziel der kat") van Kavafis en "La forza del destino" van Vagenas. Het tweede essay, "Elpenor - lotgevallen van een man zonder lot", van Hero Hokwerda, dient als toelichting bij de "Vier Elpenor-gedichten" van Takis Sinopoulos, en bij "Eurylochos" en "On-held" van Giannis Ritsos, die eveneens verderop vertaald worden. Het derde essay, van Mario Molegraaf, handelt over wat Kavafis "de goddelijke regels van Plato" noemt, nl. epigram V,78 uit de Anthologia Graeca : "deze enige keer dat hij door Kavafis wordt geprezen, gaat de lof uit naar 'goddelijke regels' waarvoor Plato vermoedelijk niet verantwoordelijk is" (p. 72).

De rubriek "Vertaald proza" bevat kortverhalen van Theodoros Grigoriadis en van Tasos Kaloutsas, van wie ook verhalen zijn opgenomen in de bundel "Eilandliefde", en van Kostas Akrivos, Niki Marangou en Dimosthenis Voutyras. Het gaat in deze verhalen over de wanhoop van een gevoelige soldaat in een ijsskoude kazerne in het verre Thrakië, over het wikken en wegen bij de aankoop van een huis aan zee, over de relatie van de gemeentesecretaris, juffrouw Aliki, met een antieke kouros met prominente fallus, over een dierbaar huis in Famagusta met een door gras overwoekerde veranda en onder een laagje zand bedekte boeken, en over de magische kracht van onbekende woorden.

De sectie vertaalde poëzie bestaat, behalve uit de reeds vermelde gedichten van Sinopoulos, Kavafis, Ritsos en Vagenas, ook uit gedichten van Charalambidis, Dimoula, Ganas, Kondos. Bij alle vertaalde poëzie wordt ook het Griekse origineel geboden. Bij wijze van speciale hommage heeft Hokwerda bovendien twee van Fondses 'kavafogene' gedichten in het Grieks vertaald: het "Grafchrift voor Leukadas, nog te sterven", en "Jaren van 1956, 1957, 1958", waarvan de oorspronkelijke, Nederlandse tekst mee afgedrukt wordt.

De Nederlandstalige lezer heeft met dit "Grieks nummer" van "De tweede ronde" een aantrekkelijke bloemlezing, in een soepele en accurate vertaling, van eigentijdse Griekse literatuur tot zijn beschikking.

Gunnar De Boel